

WIM BLOCKMANS

Toen de redactie van de *BMGN* aan niet minder dan drie recensenten, behorend tot drie generaties en verschillende onderzoekstradities, vroeg om uitvoerig commentaar te leveren bij Herman Pleij's *Sneeuwpoppen van 1511*, hield dit een erkenning in van het belang van zijn streven om een stuk Nederlandse cultuurgeschiedenis te schrijven over disciplinegrenzen heen. Een zo creatieve en ambitieuze voorzet vanuit de literatuurgeschiedenis mag rekenen op de welwillende en opbouwende aandacht van historici en kunsthistorici.

Het debat is nu losgebrand. Meer dan de intussen reeds her en der verschenen recensies, stelt het vragen naar de haalbaarheid van de grote doelstelling een interdisciplinaire cultuurhistorie te schrijven. Geen van de recensenten heeft de wenselijkheid daarvan betwist, en zelfs niet de mogelijkheid. Wel hebben allen vanuit hun eigen onderzoekstraditie naast technische ook fundamentele vragen gesteld en alternatieven voorgesteld. Ieder van de recensenten heeft nieuwe interpretaties aangedragen van onderdelen of van de totaalvisie, waarvoor dan evenzeer aandacht zou verwacht mogen worden. Wij zijn in gesprek, en zouden dat ook moeten blijven, ook al schijnt een moderator voorlopig nog wel onmisbaar.

Over twee centrale kwesties zal zeker moeten worden doorgedacht: de methodiek inzake sociale gelaagdheid en sociale mobiliteit; de adequaatheid van het concept beschavingsoffensief. Hier alvast enkele markeringen van het debat.

Zowel mevrouw De Ridder als mevrouw De Roos leveren kritiek op de sociale categorieën die Pleij onderscheidt en vooral op de wijze waarop hij daar mee omspringt. Terecht repliceert de auteur dat het historisch onderzoek terzake nog geen pasklare modellen te bieden heeft, vooral geen dynamische en zeker niet voor Brussel rond 1500. Dit geeft hem echter nog niet de vrijheid om de zeer globale categorieën elite en volk, burgerij etc. die door historici tijdens de laatste decennia ontrafeld zijn, te gebruiken zonder daar steeds kwalificaties aan toe te voegen.

Toch bestond er zelfs over Brussel nog wel iets meer moderne literatuur die ons verder helpt, ook al is een studie over de ontwikkeling van de sociale en politieke geleidingen in de gehele stad, zoals we die nu voor Gent hebben¹, nog niet geschreven. Zo heeft Sosson voor het ambachtsgilde van de metaalbewerkeren aangetoond dat daarbinnen in de loop van de vijftiende eeuw een aristocratiserings- en oligarchiseringsproces op gang kwam. Dankzij het vrijwel continu uitoefenen van politieke functies, waarvoor zij door hun ambachtsbroeders werden verkozen, schoven dekens zichzelf interessante opdrachten toe die hun aanzienlijk financieel gewin opleverden. Dankzij de politieke medezeggenschap van het ambachtswezen vormde zich dus een profitaariaat van kleine kapitalistische ondernemers in naam van het egalitaire corporatisme. Juist het Brussels hof plaatste bij deze 'ambachtsaristocratie' fraaie bestellingen, wat ons brengt bij de banden tussen hof, stedelijke politiek en sociale geleidingen die Pleij centraal stelt². Een gelijksoortige studie werd ondernomen door De Stobbeleir voor het bouwvak, dat direct de invloed onderging van de wisselende conjunctuur veroorzaakt door de werken aan het hertogelijk paleis. Hij stelde een rechtstreeks verband vast tussen de aantrekkingskracht van het ambachtsgilde en zijn politieke invloed. Tijdens de jaren 1477-1486 waren beide opvallend

* Naar aanleiding van de bijdragen aan het discussiedossier voelde een van de redacteurs zich geroepen te reageren.

1 M. Boone, *Gent en de Bourgondische hertogen ca. 1384-ca.1453. Een sociaal-politieke studie van een staatsvormingsproces* (Brussel, 1990).

2 J. P. Sosson, 'L'artisanat bruxellois du métal: hiérarchie sociale, salaires et puissance économique (1360-1500)', *Cahiers bruxellois*, VI, VII (1961, 1962) 98-122 en 225-258.

groot. De relaties tussen de ambachtsbestuurders en hun achterban waren bepaald niet eenduidig aangezien sommige verkozenen niet tot het vak behoorden en niet alle bouwvakkers lid bleken te zijn van het gilde³. Hoe dan ook was de 'ambachtsaristocratie' aangewezen op een goede verstandhouding met haar basis die haar immers periodiek moest verkiezen. Dit maakt publieke uitingen van misprijzen althans vanuit deze categorie hoogst onwaarschijnlijk.

Ook over de politieke strijd in Brussel tussen de bestuurselite, de 'ambachtsaristocratie' en de onmondige of ongeorganiseerde lagere klassen is recent door Van Uytven gepubliceerd. Hij wees hierbij op de algemene tendens in de Brabantse stedelijke oproeren van 1477 om de corruptie van de bestuurders aan te klagen, corporatieve voordelen en meer medezeggenschap voor ambachtslieden op te eisen. Horizontale sociale tegenstellingen — met name gegoede tegen schamele ambachten en stedelingen tegen dorpelingen — en verticale conflicten — ambachten tegen de magistraat — doorkruisten elkaar. Slechts in uitzonderlijke omstandigheden, zoals vlak na de dood van Karel de Stoute, versmolten die diverse belangen tot één beweging tegen de gevestigde machthebbers. Van een sociale doorbraak was er echter geenszins sprake: 60% van de magistratsfamilies bleef vast in het zadel zitten en geen van de nieuwkomers in 1477 vervulde na 1485 nog enige functie. Naar aanleiding van een nieuw oproer in 1528 zou de landvoogdes de vertegenwoordigers van de naties of ambachtsgilden vrijwel buitenspel zetten⁴. De voordien reeds vrij gesloten Brusselse bestuurselite drong dus rond 1500 de vertegenwoordigers van de ambachtsgilden steeds meer terug naar de rand van de machtsuitoefening. Hun antwoord kwam in de vorm van oproeren, tijdens dewelke de lang opgekropte spanningen konden ontladen. Dergelijke gegevens roepen toch wel vragen op over het door Pleij voorgestelde 'elitiseringsproces waarbij voortdurend nieuwe elites van onderop proberen zichzelf te onderscheiden' gekoppeld aan een 'beschavingsoffensief uitgeoefend door de burgerlijke elites'.

Dit is dan de tweede centrale kwestie waarover het debat nog geen uitsluitsel biedt. Alle drie recensenten maken bezwaar tegen deze centrale theorie in het boek. Mevrouw Dhanens waarschuwt tegen een gerichte 'interpretatie volgens een vooropgesteld sociologisch systeem'. Mevrouw De Ridder ziet de culturele interactie net andersom verlopen als een vrijwillige aanpassing van de opwaarts strevende groepen. Mevrouw De Roos acht het 'nog niet duidelijk wie bepaalde waar en waarom een personage of een beeldengroep van sneeuw moest verrijzen' en formuleert een geheel los van een vermeend beschavingsoffensief staande interpretatie van Smekens gedicht als een spotsermoen voor vastenavond. De enige repliek hierop van Pleij is een verwijzing naar de agressiviteit tegen bepaalde lagere categorieën, blijkend in een aantal literaire teksten.

Hiermee heeft hij echter nog niet aangetoond dat deze teksten de hoofdstroom van de 'burgerlijke' cultuuruitingen zouden hebben gevormd. Bestonden er niet evenzeer teksten die een tegengestelde visie vertolkten, of helemaal geen sociale spanning uitdrukten? Pas indien op deze vraag een negatief antwoord gegeven zou worden, zouden de agressieve uitingen een representativiteitswaarde krijgen. Ik wees al op de uitdrukkingen van agressiviteit tegen de Brusselse magistraat in diverse ambachtsmilieus tijdens de oproeren van 1477 en 1528. Blijkt hieruit dan niet dat het veronderstelde beschavingsoffensief niet geheel rimpelloos successen boekte?

3 D. De Stobbeleir, 'Le nombre de nouveaux membres et la corporation des maçons, tailleurs de pierre, sculpteurs et ardoisiers bruxellois (1388-1503)' in: *Hommage P. Bonenfant* (Brussel, 1965) 293-333.

4 R. van Uytven, '1477 in Brabant' in: W. P. Blockmans, ed., *1477. Het algemene en de gewestelijke privilegiën van Maria van Bourgondië voor de Nederlanden, Standen en Landen, LXXX* (Kortrijk-Heule, 1985) 254-258.

Wat moeten we overigens met een begrip dat zo elastisch is dat het zich als 'offensief' gedurende twee eeuwen in opeenvolgende fasen kan ontplooiën? Kunnen we dit begrip wel ondubbelzinnig operationaliseren zodat er enige consensus kan bestaan tussen de onderzoekers over de vragen of het verschijnsel wel of niet optreedt en hoe intens? Mijns inziens zouden we er goed aan doen alleen te gewagen van een 'beschavingsoffensief' voor georganiseerde en gerichte acties om precies omschreven culturele waarden en gedragingen op te leggen. Voorbeelden hiervan zijn de inquisitie in Zuid-Frankrijk van 1209 tot ca. 1330 en de contrareformatie in de zestiende eeuw. In *De Sneeuwpoppen van 1511* zijn, volgens criteria van historisch onderzoek, geen bewijzen geleverd van welomschreven organisatie, inhoud en richting van de culturele uitstraling. Dat hoeft ook niet te verbazen, aangezien uitdrukkingen van profane sociaal-politieke ideologie op stedelijk niveau voor het midden van de zestiende eeuw behalve in Italië in heel Europa schaars en schraal waren⁵. Zoals mevrouw De Roos terecht opmerkt, heeft Robert Muchembled in 1978 dit begrip in de mode gebracht maar er intussen zelf na diepgaand bronnenonderzoek duidelijk afstand van genomen. In zijn latere boeken drukt hij zich veel genuanceerder uit en vermijdt hoe dan ook te spreken over een unitair en coherent beschavingsoffensief van de elites tegen het volk⁶. Het is jammer dat Pleij niet ten gronde is ingegaan op de kritiek op zijn centrale visie.

Pleij 's moedige boek toont aan waar de uitdagingen, de winst maar ook de moeilijkheden van interdisciplinair onderzoek liggen. Dankzij zijn ruime thematiek inspireert het velen, ook buiten de neerlandistiek. Historici en kunsthistorici zijn geprikkeld om bepaalde vragen scherper te stellen. Het is op zichzelf al een zeldzame verdienste dat hier gepoogd is een veelheid aan verschijnselen te vatten in een theoretisch kader. Het debat laat evenwel zien dat het bij het overschrijden van disciplinegrenzen essentieel is zich niet alleen de technieken en gegevens van andere vakken eigen te maken, hoeveel inspanningen dit ook al moge kosten. Een stevige methodologie, een adequaat begrippenapparaat en een helder verklaringsmodel zijn even hard nodig om elkaar te begrijpen en te overtuigen.

5 P. Blicke, *Deutsche Untertanen* (München, 1981) 114-127.

6 Laatst verschenen: R. Muchembled, *La violence au village (XVe-XVIIe siècle)* ([Turnhout], 1989).

Een fraaie synthese op een wankel basis

Discussie over J. I. Israel, *Dutch primacy in world trade, 1585-1740* (Oxford: Oxford University Press, 1989, xxi+462 blz., £45.00, ISBN 019 822729 9). Inmiddels is een Nederlandse vertaling verschenen: J. I. Israel, *Nederland als centrum van de wereldhandel, 1585-1740* (Franeker: Van Wijnen, 1991, 504 blz., f99,50, ISBN 90 5194 036 X).

J. L. VAN ZANDEN

De 'nieuwe visie' van Israel

Dutch primacy in world trade 1585-1740 is een indrukwekkend en bij velen briljant boek over de opkomst en de neergang van de Hollandse stapelmarkt. Om bij enkele in het oog springende kwaliteiten te beginnen: het boek is vlot geschreven en is, mede door de overzichtelijke structuur, zeer toegankelijk. Het is gebaseerd op een grote kennis van de relevante internationale literatuur, op sommige plaatsen aangevuld met nieuw bronnenonderzoek en biedt bovendien een in tal van opzichten nieuwe interpretatie van de ontwikkeling van de stapelmarkt.

Deze nieuwe interpretatie kan het best gekarakteriseerd worden als een consequente poging het werk van Braudel op zijn kop te zetten. Het debat met Braudel spitst zich toe op drie thema's: de oorsprong van de Hollandse suprematie in de internationale handel in de zeventiende eeuw, de invloed van de 'evenementen' op de economische 'conjuncturen' en de (theorie van de) seculaire trend van de vroeg-moderne periode. De oorsprong van Hollands suprematie wordt door Braudel (en anderen) gezocht in het feit dat Holland al in de zestiende eeuw de handel en het transport van massagoederen beheerste, in het bijzonder de graan- en zouthandel op het Oostzegebied, de bekende moedemegotie. Na 1590, toen het Middellandse Zeegebied met grote graantekorten werd geconfronteerd, wisten de Hollandse kooplieden doordat zij de aanvoer van graan in handen hadden en door de grote efficiency van de Hollandse scheepvaart, ook de meer lucratieve handel in luxegoederen te veroveren, zo is de gangbare interpretatie. Israel tracht daarentegen consequent het belang van de moedernegotie te relativiseren en stelt dat de Hollandse stapelmarkt pas tot ontwikkeling kwam nadat men zich na 1590, vooral door de immigratie van daarin gespecialiseerde Antwerpse kooplieden, op de handel in luxegoederen kon gaan toeleggen. Sterker nog, in zijn ogen wordt de opkomst en het verval van de stapelmarkt vrijwel volledig bepaald door deze handel in luxegoederen.

Het tweede thema van het debat is een zeer fundamenteel punt van kritiek op het werk van Braudel: voortdurend probeert Israel aan te tonen dat de (economische) politiek van de vroeg-moderne staat een grote invloed uitoefende op de economische conjunctuur, met andere woorden: de evenementen uit het befaamde drie-lagen-schema van Braudel bepalen de conjuncturen. Het meest vernieuwende element van *Dutch primacy in world trade* is dat het gelezen kan worden als een krachtig pleidooi om de staat weer terug te brengen in de economische geschiedenis van deze periode. Daarbij gaat hij in tegen de tendens in de economische geschiedschrijving van de laatste dertig jaar om de staat juist als zelfstandige factor te elimineren, daarbij geruggesteund door het genoemde drie-lagen-schema van Braudel, dat immers impliceerde dat de politieke evenementen slechts de oppervlakte van de 'structuren' beroerden.

De these van de dominante invloed van de staat op de ontwikkeling van de internationale handel in de vroeg-moderne periode brengt hem tot een periodisering van de handelsgeschie-